

Toevallige bedenksels

Elena Ferrante

Toevallige bedenksels

Met illustraties van
Andrea Ucini

Uit het Italiaans vertaald
door Marieke van Laake

Oorspronkelijke titel *L'invenzione occasionale*

© 2019 by Edizioni e/o

© 2021 Nederlandse vertaling Marieke van Laake /

Uitgeverij Wereldbibliotheek

Alle rechten voorbehouden

Illustraties © Andrea Ucini

Omslagontwerp Karin van der Meer

Omslagbeeld © Andrea Ucini

NUR 325

ISBN 978 90 284 5031 8

www.wereldbibliotheek.nl

Botsingen

18 maart 2019

In de herfst van 2017 bood *The Guardian* mij een wekelijkse rubriek aan. Ik voelde me gevleid en bang tegelijk. Ik had nog nooit iets dergelijks gedaan en vreesde er niet toe in staat te zijn. Na lang aarzelen liet ik de redactie weten dat ik het voorstel zou aannemen als ik een reeks vragen kreeg toegestuurd, waarop ik dan keer op keer binnen de grenzen van de toegemeten ruimte zou antwoorden. Mijn verzoek werd onmiddellijk ingewilligd, terwijl tevens werd afgesproken dat de duur van de rubriek niet meer dan een jaar zou zijn. Het jaar is langzaam maar zeker verstreken en was instructief voor mij. Ik had mezelf nooit eerder in een situatie gebracht waarin ik, opgesloten binnen een onschendbare omtrek, verplicht moest schrijven over onderwerpen die ik de uiterst geduldige redacteuren zelf had gevraagd voor mij te kiezen. Ik ben gewend

autonomo een verhaal, personages, een gedachte te zoeken door, bijna altijd moeizaam, het ene woord na het andere op te schrijven en veel uit te wissen; en wat ik uiteindelijk vind – aangenomen dat ik iets vind – verrast dan vooral mezelf. Het is alsof de ene zin, profiterend van mijn nog onduidelijke bedoeling, de andere oproept en ik weet nooit of het resultaat goed is of niet: maar het ligt er wel en dan moet eraan gewerkt worden, het moment is aangebroken om de tekst de vorm te geven die ik wens. Maar bij het proza voor *The Guardian* overheerste de toevallige botsing tussen het onderwerp dat ik van de redactie ontving en de urgentie van het schrijven. Volgt op een eerste versie van een verhaal meteen een lange, soms heel lange periode van uitdiepen, herschrijven, aanvullen of zorgvuldig inkrimpen, hier was dit proces minimaal. Deze teksten zijn ontstaan door onmiddellijk in het geheugen te graven, op zoek naar een ervaring die als voorbeeld kon dienen, door lukraak te putten uit overtuigingen, gevormd door boeken die ik vele jaren geleden heb gelezen en vervolgens dankzij andere lectuur ontleed en tot een nieuwe vorm samengevoegd, door plotselinge intuïties te volgen die door de noodzaak om te schrijven zelf waren ingegeven, terwijl ze, omdat de ruimte intussen vol was, uitliepen op bruuske conclusies. Kortom, het was een nieuwe oefening: elke keer liet ik de emmer haastig in een of andere donkere diepte in mijn hoofd neer, trok een zin omhoog en wachtte ongerust of er nog andere volgden. Het resultaat is nu een boek dat toevallig op 20 januari 2018 begint met het altijd onzekere verhaal van een eerste keer en toevallig op 12 januari 2019 eindigt met een verhaal dat helemaal draait om een laatste keer. Ik ben in de verleiding geweest om een meer doordachte ordening aan de stukken te geven en heb mogelijke inhoudsopgaven opgesteld. Maar ze lay-outen alsof ze waren ontstaan op grond van een solide project leek mij opschepperij, en uiteindelijk heb ik de ordening naar datum van publicatie gehandhaafd. Ik heb niet willen verbergen, allereerst voor mezelf niet, dat het toevallige bedenksels zijn, niet anders overigens dan de bedenksels waarmee we dagelijks reageren op de wereld waarin we toevallig leven.

De teksten

Eerste keer

20 januari 2018

Een poosje geleden vatte ik het plan op om over mijn eerste keren te vertellen. Ik maakte een lijstje van een aantal ervan: de eerste keer dat ik de zee zag, de eerste keer dat ik een vliegreis maakte, de eerste keer dat ik dronken werd, de eerste keer dat ik verliefd werd, de eerste keer dat ik de liefde bedreef. Het was een zowel lastige als zinloze oefening. Hoe kon het ook anders? Als het om eerste keren gaat, kijken we daar met overdreven toegeeflijkheid naar. Ze berusten van nature op onervarenheid, worden al snel opgeslokt door alle keren die erop volgen, hebben geen tijd om een eigen, zelfstandige vorm aan te nemen. En toch denken we er met sympathie of met spijt aan terug en kennen we er de kracht van het unieke aan toe. Door deze ingebouwde tegenstrijdigheid begon mijn plan meteen al water te maken, maar het kapseisde pas

definitief toen ik probeerde waarheidsgetrouw over mijn eerste liefde te vertellen. In dit specifieke geval heb ik mijn geheugen afgezocht naar betekenisvolle aspecten, maar ik vond er bitter weinig. De jongen in kwestie was erg lang, erg dun en in mijn ogen knap. Hij was zeventien, ik vijftien. We zagen elkaar elke dag om zes uur 's middags. We gingen naar een verlaten steegje achter het busstation. Hij praatte tegen me, maar niet veel; kuste me, maar niet veel; streelde me, maar niet veel. Het ging er hem vooral om door mij gestreeld te worden. Op een avond – was het wel avond? – kuste ik hem zoals ik graag zelf door hem gekust zou willen worden. Ik deed het met zo'n gretige, schaamteloze intensiteit dat ik daarna besloot hem niet meer te ontmoeten. Maar ik wist niet meer of dit – het enige feit dat wezenlijk is voor mijn verhaal – werkelijk toen met hem gebeurde of in de loop van andere korte verliefdheden die erop waren gevolgd. En verder, was hij werkelijk zo lang? En zagen we elkaar echt achter het busstation? Uiteindelijk ontdekte ik dat ik me van mijn eerste liefde vooral heel precies mijn verwardheid herinnerde. Ik hield zo van die jongen dat ik, als ik hem zag, elk besef van de wereld verloor en bijna flauwviel, niet door zwakte maar door een overmaat aan energie. Het was me nooit genoeg, ik wilde meer, en het verbaasde me dat hij daarentegen, hij die mij per se had willen hebben, mij ineens overbodig vond en wegvluchtte alsof ik nutteloos was geworden. Goed, zei ik tegen mezelf, dan ga je maar schrijven over hoe gebrekkig en ondoorgrondelijk al met al de eerste liefde is. Maar hoe meer ik me ermee bezighield, hoe meer ik vaagheden, angsten en onvoldaanheid registreerde. Zodat het schrijven zich verzette, de neiging had leemtes te vullen, die ervaring de stereotiepe melancholie van de verloren puberteit te geven. En daarom zei ik: afgelopen met verhalen over de eerste keer. Wat we in het begin waren, is slechts een vage, gekleurde vlek, gadeslagen vanaf de oever van wat we geworden zijn.

Angsten

27 januari 2018

Ik ben niet moedig. Allereerst ben ik bang voor alles wat kruipt, en vooral voor slangen. Ik ben bang voor spinnen, wormen, muggen en zelfs voor vliegen. Ik ben ook bang voor hoogte, en dus voor liften, kabelbanen en vliegtuigen. Ik ben zelfs bang voor de aarde waarop we onze voeten zetten als ik bedenk dat hij zou kunnen splijten, of door een plotseling defect aan de mechaniek van het universum naar beneden zou kunnen vallen zoals in het liedje dat we als kinderen zongen terwijl we in een kringetje ronddraaiden (rond, rond, rond, laat de wereld maar vallen, laat de aarde maar vallen, allemaal op de grond: wat joegen die woorden me een angst aan). Ik ben bang voor mensen als ze agressief worden: ik ben bang voor als ze schreeuwen, vloeken, stoer doen met woorden vol minachting, of met knuppels, kettingen, messen, vuur-

wapens, atoombommen. En toch, elke keer als ik dapperheid moest tonen, dwong ik mezelf daartoe. Al snel wende ik eraan om minder bang te zijn voor zowel echte als denkbeeldige gevaren, maar banger, veel banger, als anderen reageerden op een manier waarop ik, verlamd, niet in staat was te reageren. Gilden mijn vriendinnen omdat er een spin was? Dan overwon ik dus mijn walging en sloeg hem dood. Stelde de man van wie ik hield me een vakantie hoog in de bergen voor, met onvermijdelijke verplaatsingen in een stoeltjeslift? Het zweet stroomde over mijn lijf, maar ik ging mee. Ooit heb ik een slang die de kat onder mijn bed had gesleept, luid schreeuwend, met bezem en blik naar buiten gejaagd. En als iemand mijn dochters bedreigt, of mij, of ongeacht welk menselijk wezen of vreedzaam dier, dan overwin ik de neiging om te vluchten. Over het algemeen vindt men dat iemand die reageert zoals ik mezelf dat koppig heb aangeleerd, echte moed bezit, de moed die er nu juist precies uit bestaat angst te overwinnen. Maar daar ben ik het niet mee eens. Wij, bangelijke vechters, plaatsen de vrees om ons zelfrespect te verliezen bovenaan op de lijst van onze angsten. Onbescheiden slaan wij onszelf heel hoog aan en om maar niet geconfronteerd te worden met gezichtsverlies zijn we tot wat dan ook in staat. Kortom, we verdringen onze angsten, niet uit altruïsme maar uit egoïsme. En daarom, moet ik toegeven, vrees ik mezelf. Al een hele tijd weet ik dat ik kan overdrijven. Daarom probeer ik de agressieve reacties waartoe ik mezelf sinds mijn kindertijd heb gedwongen, af te zwakken. Ik leer mijn angst te accepteren, die zelfs met zelfspot te tonen. Daar ben ik mee begonnen toen ik begreep dat mijn dochters bang werden als ik hen al te verbeteren tegen kleine, grote en denkbeeldige gevaren beschermde. Waar we misschien het meest bang voor moeten zijn, is de felheid van angstige mensen.

Een dagboek bijhouden

3 februari 2018

Toen ik jong was, hield ik enkele jaren een dagboek bij. Ik was een verlegen puber, zei op alles ja, maar meestal zweeg ik. In mijn schrift daar-entegen liet ik me gaan: ik vertelde gedetailleerd wat me elke dag overkwam, heel geheime gebeurtenissen, gewaagde gedachten. Daarom maakte ik me zorgen om dat dagboek: ik was bang dat mijn familie, en in het bijzonder mijn moeder, het zou vinden en zou lezen. Ik zocht dus voortdurend naar plekken om het te verbergen, maar die leken me dan al snel weer niet veilig genoeg meer. Waarom maakte ik me bezorgd? Omdat het dagboek bij mij, die in het dagelijks leven uit schaamte en onzekerheid nauwelijks een woord uitbracht, een drang naar waarheid veroorzaakte. Ik vond dat het als je schrijft geen zin heeft jezelf in te houden, met als gevolg dat ik meestal – misschien alleen maar – schreef

over wat ik liever voor mezelf zou hebben verzwegen, en daarbij er onder meer mijn toevlucht toe nam om mezelf met mijn manier van formuleren te bewijzen dat ik genadeloos eerlijk was en dat niets me er ooit van zou kunnen weerhouden dat niet te zijn; anderzijds was ik doodsbang dat wat ik schreef iemand onder ogen zou komen. Die tegenstrijdigheid heeft me lange tijd beziggehouden en doet dat in veel opzichten nog steeds. Als ik ervoor koos om met schrijven zichtbaar te maken wat volledig in mijn hoofd verborgen zou blijven als ik er niet over schreef, waarom leefde ik dan in de angst dat mijn dagboek ontdekt zou worden? Zo rond mijn twintigste meende ik een oplossing te hebben gevonden die me kalmeerde. Ik moest ophouden met het dagboek en mijn verlangen om de waarheid te vertellen – mijn meest onuitsprekbare waarheden – op fictie richten. Ik sloeg die weg in omdat het dagboek zelf een verzinsel begon te worden. Ik had, bijvoorbeeld, lang niet elke dag tijd om te schrijven, en daardoor kwam er, zo leek me, een breuk in de keten van oorzaak en gevolg. Daarom vulde ik de leegten met bladzijden die ik later antidateerde. Op die manier gaf ik de feiten en overpeinzingen een samenhang die de dagelijks geschreven bladzijden niet hadden. Waarschijnlijk droegen mijn dagboekervaring en de daarmee samenhangende contradicties er niet weinig toe bij om mij in een vertelster van verhalen te veranderen. Ik had het gevoel dat ikzelf en mijn verhalen binnen de fictie iets veiliger waren. En ja, zodra die nieuwe manier van schrijven vaste vormen aannam, gooide ik mijn dagboeken weg. Dat deed ik omdat ze me onbeholpen geschreven leken, zonder gedachten die de moeite waard waren, vol kinderlijke overdrijvingen en, dat vooral, verre van hoe ik me mijn puberteit inmiddels graag herinnerde. Sindsdien heb ik geen behoefte meer gevoeld om een dagboek bij te houden.

Einde

10 februari 2018

Steeds vaker hoor ik mijn vriendinnen en vrienden zeggen: ik ben niet bang voor de dood, maar wel voor ziekte. En zelf formuleer ik het ook zo. Maar als ik probeer hier dieper op in te gaan om er iets meer van te begrijpen, merk ik dat het voor mij betekent dat niet het idee van ophouden te bestaan me angstig maakt, maar de gedachte aan beschadiging als gevolg van behandelingen, aan het schommelen tussen de illusie van genezing en de teleurstelling, aan de doodsstrijd. Het is alsof ik bekende dat wat mij werkelijk zorgen baart het einde van de goede gezondheid is, met alles wat dat met zich meebrengt: verzwakking, toenemende inactiviteit, plezier gereduceerd tot de simpele constatering dat ik nog 'ik' ben en dat ik, goed of kwaad, in elk geval nog leef. Waardoor het idee van de dood zelf me steeds vager lijkt. Maar ik ben wel heel bang

voor het einde van het genietbare, volop leefbare leven. Dat is een gevolg van het feit dat bij mij het geloof in een mogelijk hiernamaals al lang erg verzwakt is. Ik herinner me nu hoe mijn oma stierf. Zij was van iedereen thuis de meest actieve, maar na een beroerte was ze jarenlang verlamd. Ze zat in een hoekje van de keuken en ik – hoogstens tien jaar oud – merkte niets van haar lijden en de vernedering die ze onderging, terwijl zij ook niet aangaf, zelfs niet met haar ogen, hoe onverdraaglijk het was. En toen kwam plotseling de dood, die ik verdrietig beleefde, binnen het godsdienstige kader waarin ik was opgevoed. Haar dood betekende voor mij dat ze naar de hemel was gegaan en een lichaam had achtergelaten, gereduceerd tot een stijf, ijskoud iets. Haar sterven had heel precieze trekken. Ik ervoer het als een angstaanjagende onbeweeglijkheid en tegelijk een heel mysterieuze beweging. Er was een einde aan mijn oma gekomen en zij was naar een elders overgegaan. Later leek elke vorm van godsdienstige overtuiging mij absurd en raakte de dood als het ware verminkt. De onbeweeglijkheid is gebleven, de beweging verdwenen. Het dode lichaam is eenvoudigweg een teken geworden: het einde van het leven van een bepaald individu. Tegenwoordig zal ik nooit zeggen: hij is heengegaan. Het gevoel van een naar elders gaan heb ik verloren, niets vliegt elders heen, je gaat niet naar een andere wereld, je keert niet terug, je herrijst niet. De dood is het eindpunt van het stukje leven dat ons toevallig ten deel is gevallen. Daarom heeft mijn aandacht, zoals die van vele anderen, zich niet gericht op het sterven, maar op het gebrek-kige leven. We hopen dat ons leven zo lang mogelijk duurt maar dat het eindigt wanneer het zo verslechtert dat geen enkele behandeling het nog draaglijk kan maken. Ik weet niet of de opvatting die ik nu als volwas-sene heb, beter is dan het geloof waarmee ik tot mijn puberteit heb ge-leefd. Wat wordt geloofd is niet goed of slecht, het dient slechts om orde te scheppen in de wanorde van onze angsten.

Fictie, waarheid

17 februari 2018

Het lukt me niet een demarcatielijn te trekken tussen echte en verzonnen verhalen. Ik bedenk bijvoorbeeld een verhaal waarin ik, achtenveertig jaar oud, in de winter in een leeg buitenhuis opgesloten raak in de douchecel. De kraan gaat niet dicht, het warme water is op. Is me dat echt overkomen? Nee. Is het iemand overkomen die ik ken? Ja. Was die persoon achtenveertig? Nee. Waarom schrijf ik dan een verhaal in de eerste persoon, alsof het mij is overkomen? Waarom zeg ik dat het winter was terwijl het zomer was? Waarom vertel ik dat het warme water op was terwijl het er nog wél was, waarom laat ik de vrouw uren vastzitten terwijl de echte persoon zich in vijf minuten wist te bevrijden, waarom maak ik er met veel andere gebeurtenissen, gevoelens, spanningen en bange gedachten een ingewikkeld verhaal van, terwijl de gebeurtenis

zoals die mij werd verteld eenvoudig is, een klein, onbeduidend voorval? Omdat – zo zou ik kunnen antwoorden – ik probeer een roman te schrijven volgens een regel die Gogol zo samenvatte: ‘Geef me een doodgewoon gegeven van alledag en ik maak er een toneelstuk in vijf bedrijven van.’ Maar dit antwoord lijkt me onbevredigend. Ik probeer daarentegen, zomaar om een beetje duidelijkheid te scheppen, het tegenovergestelde te bereiken. Laten we aannemen dat ik er genoeg van heb op jacht te gaan naar anekdotes om er toneelstukken in vijf bedrijven van te maken. Laten we aannemen dat ik me strikt aan het verhaal van mijn vriendin wil houden. Ik ga dus met haar praten. Ik ga naar haar toe, neem mijn iPad mee en maak zelfs een video, ik wil zo dicht mogelijk bij haar verslag blijven. Dan keer ik terug naar huis en ga aan het werk. Ik lees mijn aantekeningen en lees ze steeds opnieuw, ik bekijk de video en bekijk hem steeds opnieuw, verbijsterd luister ik steeds opnieuw naar mijn vriendin. Vertelt ze me echt hoe het is gegaan? Waarom raakt ze in de war als ze het over de defecte douchecel heeft? Waarom worden haar eerst helder geformuleerde zinnen later warrig en raken ze dialectaal gekleurd? Waarom kijkt ze nadrukkelijk naar rechts terwijl ze praat? Wat is er rechts dat ik op de videoregistratie niet zie en in het echt ook niet heb gezien? En wat doe ik ermee als ik aan het schrijven ga? Zal ik proberen te raden wat er zich rechts bevindt, wat ze misschien voor mij verbergt? Zal ik haar taalgebruik zuiveren? Zal ik haar verwardheid nabootsen? Zal ik haar wanordelijke manier van uitdrukken afzwakken, zal ik die overdrijven om hem goed zichtbaar te maken? Zal ik aan haar verhaal twijfelen, veronderstellingen opperen, zal ik leemtes opvullen? Kortom, mijn streven naar getrouwheid kan niet zonder mijn verbeeldingskracht, zonder het zoeken naar coherentie in de fantasie, zonder het toekennen van een orde en een betekenis, en zelfs niet zonder het nabootsen van het gebrek aan orde en betekenis. Elk literair gebruik van het schrijven brengt, door de kunstmatigheid die het van nature heeft, altijd enige vorm van fictie met zich mee. De scheidslijn ligt bij de mate van waarheid die de fictie uiteindelijk weet te vangen.

Linguïstische nationaliteit

24 februari 2018

Ik houd van mijn land maar ben absoluut niet patriottistisch en ken geen nationale trots. Bovendien verteer ik pizza slecht, eet ik maar heel weinig spaghetti, praat ik niet met luide stem, gesticuleer ik niet, haat ik alle maffia's en slaak ik geen mamma mia's. Nationale kenmerken lijken me simplificaties die bestreden moeten worden. Italiaans zijn begint en eindigt voor mij bij het feit dat ik in de Italiaanse taal spreek en schrijf. Dat lijkt weinig als je het zo zegt, maar het betekent heel veel. Een taal is een compendium van de geschiedenis, de geografie, het materiële en geestelijke leven, de deugden en ondeugden, niet alleen van degenen die die taal spreken, maar ook van al degenen die die taal in de loop van de eeuwen gesproken hebben. Woorden, grammatica en syntaxis zijn samen een beitel die vorm geeft aan de gedachte. En dan heb ik het nog

niet eens over de literaire traditie, een buitengewone raffinaderij van de ruwe ervaring die al eeuwen en eeuwen actief is, een reservoir van intelligentie en expressiemiddelen waaruit ik met trots heb geput en dat mij heeft gevormd. Als ik dus zeg dat ik Italiaanse ben omdat ik in het Italiaans schrijf, bedoel ik dat ik dat volledig ben en op de enige manier waarop ik bereid ben mezelf een nationaliteit toe te kennen. De andere manieren staan me niet aan of maken me bang, vooral als ze tot nationalisme, chauvinisme of imperialisme verworden en zich op een onwaardige manier van de taal bedienen om zich op te sluiten en een even zinloze als onmogelijke zuiverheid te cultiveren, of de taal met economische overmacht of wapens op te leggen. Dat is gebeurd, gebeurt nog steeds en zal gebeuren. Het is een kwaad dat gericht is op het uitwissen van verschillen en dat ons daarom allemaal verarmt. Ik zie de linguïstische nationaliteit liever als uitgangspunt voor een dialoog, als poging om de drempel te overschrijden, over de grens heen te kijken, over alle grenzen heen te kijken, in de eerste plaats die van de sekse. Vertaalsters en vertalers zijn daarom mijn enige helden (ik adoreer degenen die de kunst van het simultaan vertalen goed verstaan). En ik houd bijzonder veel van hen als ze ook nog verwoede lezers zijn en zelf vertalingen voorstellen. Dankzij hen trekt de 'italiaansheid' over de wereld en verkrijgt zij die en trekt diezelfde wereld met zijn vele talen door Italië, verandert het land. Degenen die vertalen brengen naties in andere naties, zij zijn de eersten die zich geconfronteerd zien met uiteenlopende manieren van voelen. Zelfs hun fouten getuigen van positieve inspanning. De vertaling is onze redding, ze trekt ons uit de put waarin we volstrekt toevallig door onze geboorte terecht zijn gekomen. Daarom ben ik Italiaans, volledig en met trots. Maar als ik kon, dompelde ik me onder in alle talen en liet ik me door al die talen doordrenken. Ook de riskante Google Vertaler met zijn lange lijst vertrek- en aankomsttalen troost me. We kunnen veel meer zijn dan wat we toevallig zijn.